

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.5>

ОПЕРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Лаврін О.,
здобувач вищої освіти
ступеня доктора філософії
ДУ «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова
Національної академії наук України»,
адвокат
ORCID: 0009-0004-2848-6476
e-mail: alex-law@outlook.com

Лаврін О. Оперативно-господарські санкції та особливості їх застосування.

У статті аналізуються оперативно-господарські санкції як спосіб позасудового захисту прав суб'єктів господарювання, порядок, підстави та проблемні питання їх застосування, вносяться пропозиції щодо правового регулювання порядку та умов їх використання.

На основі аналізу законодавства України та наукових праць О.В. Кологойди, А. Бучинської, О.Г. Хрімлі, В.С. Щербини та інших науковців досліджується правова природа оперативно-господарських санкцій.

Ознаки оперативно-господарських санкцій, їх види, підстави та порядок їх застосування законодавчо передбачені Господарським кодексом України, який на момент дослідження є діючим. Використання конкретних санкцій та їх кількість не обмежені переліком встановленим законодавством і визначаються господарським договором.

Особливостями таких санкцій є те, що вони застосовуються сторонами господарського зобов'язання в позасудовому порядку, оперативно, самостійно, в односторонньому порядку незалежно від вини порушника господарського зобов'язання, повинні бути передбачені господарським договором. Можливість визначення сторонами в договорі будь-яких оперативно-господарських санкцій, прямо не передбачених законодавством, забезпечує свободу дій учасників господарських правовідносин, дозволяє створювати нові види таких санкцій з урахуванням особливостей конкретних господарських договорів.

Досліджено порядок та умови застосування оперативно-господарських санкцій в позасудовому порядку у відповідні строки, фіксації фактів правопорушення з урахуванням практичних аспектів, а також проблемні питання застосування таких санкцій після припинення дії норм законодавства які їх регулюють.

Втрата Господарським кодексом України чинності 28 серпня 2025 фактично позбавляє законодавство України норм, які регулюють оперативно-господарські санкції, та тягне складності із застосуванням санкцій, передбачених договором, що зумовлює пропозиції передбачити в кодифікованому акті щодо регулювання господарських (економічних) відносин в Україні норми про оперативно-господарські санкції, письмове повідомлення як документальне вираження їх застосування, строки його розгляду і оскарження та інше.

Ключові слова: господарські санкції, оперативно-господарські санкції, позасудовий захист, захист, суб'єкт господарювання, повідомлення, договір, вина.

Lavrın O. Operational and economic sanctions and the peculiarities of their application.

This article examines operational and economic sanctions as a mechanism for out-of-court protection of the rights of business entities. It discusses the procedure, legal grounds, and practical challenges related to their application, and presents proposals for enhancing the legal framework regulating their implementation and conditions of use.

The legal nature of operational and economic sanctions is explored through an analysis of Ukrainian legislation and the academic contributions of O.V. Kologoyda, A. Buchynska, O.H. Khrimli, V.S. Shcherbyna, and other scholars.

These sanctions are characterized by specific features, types, grounds, and procedures for application, which are currently regulated by the Commercial Code of Ukraine, effective at the time of the study. The range and number of applicable sanctions are not restricted by a statutory list but are instead determined by the terms of commercial agreements.

A key distinguishing feature of such sanctions is that they may be applied by the parties to a commercial obligation extrajudicially, promptly, unilaterally, and independently of the fault of the violating party, provided they are stipulated in the agreement. The ability of the parties to a contract to determine any operational and economic sanctions not explicitly provided for by legislation ensures the freedom of action for participants in commercial legal relations. It enables the creation of new types of sanctions, taking into account the specific terms of particular commercial contracts.

This article examines the procedure and conditions for applying operational and economic sanctions in an extrajudicial manner within the relevant timeframes, the documentation of violations considering practical aspects, as well as problematic issues related to the application of such sanctions after the expiration of the legislative provisions that regulate them.

The repeal of the Commercial Code of Ukraine, effective August 28, 2025, will eliminate the legislative basis for operational and economic sanctions, complicating the enforcement of sanctions specified in contracts. Accordingly, the article advocates for incorporating provisions on operational and economic sanctions into a new codified legal act governing economic (commercial) relations in Ukraine. Such provisions should include written notice as formal documentation of their application, as well as defined timeframes for their review and appeal, etc.

Key words: economic sanctions, operational and economic sanctions, extrajudicial protection, legal protection, business entity, notice, contract, fault.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання в Україні питання захисту прав учасників господарських правовідносин мають суттєве, а іноді вирішальне, значення для здійснення господарської діяльності та досягнення її мети.

Воєнний стан в країні і викликані ним обмеження щодо здійснення господарської діяльності та прав громадян, вплив воєнного стану на міграцію працездатного населення, економічні процеси в Україні, динаміка змін діючого законодавства та інші фактори, вимагають забезпечення захисту прав суб'єктів господарювання та унеможливлення порушень прав у майбутньому.

За таких обставин виникає потреба визначення та застосування оперативних способів захисту прав суб'єктів господарювання, які у найкоротші строки та ефективно забезпечать захист та поновлення прав, що дасть змогу досягнути мети господарської діяльності.

Процедури захисту та поновлення прав суб'єктів господарювання, які існують в Україні, а також практика їх використання, безумовно свідчать про можливість оперативного застосування та досягнення мети захисту прав суб'єктів господарювання виключно в позасудовому порядку.

Серед позасудових способів захисту прав господарюючих суб'єктів саме оперативно-господарські санкції дозволяють учасникам господарських правовідносин, при відповідних умовах, без звернення до судових та інших уповноважених органів, самостійно захистити свої права та інтереси в найкоротші строки та ефективно, забезпечити захист своїх прав на майбутнє.

Оперативно-господарські санкції, з урахуванням визначених підстав та порядку застосування, займають гідне місце у системі правових засобів відповідальності та фактично виступають інститутом, який дисциплінує учасників господарських договірних правовідносин, змушує їх дотримуватися взятих на себе зобов'язань.

Скасування Господарського кодексу України та відсутність альтернативних норм, які регулюють питання застосування оперативно-господарських санкцій негативно впливає на можливість використання такого способу позасудового захисту.

Проблеми правового регулювання та застосування оперативно-господарських санкцій, а також поточні зміни діючого законодавства України, мають як теоретичне, так і практичне значення з огляду на особливості сучасних господарсько-правових відносин, що обумовлює нагальну потребу вдосконалення правового визначення та регулювання оперативно-господарських санкцій.

Стан опрацювання проблематики. Тема господарських санкцій, в тому числі оперативно-господарських та їх правова природа, досліджувалась в працях щодо застосування позасудових способів захисту прав суб'єктів господарювання таких науковців, як О.В. Кологойда, А. Бучинська, О.Г. Хрімлі, В.С. Щербина та інші.

Однак самі по собі оперативно-господарські санкції як один із способів позасудового захисту прав суб'єктів господарювання, їх особливості та застосування, залишаються малодослідженими в сучасній юридичній науці.

Незважаючи на наявність розробок з проблематики, яка викладається в цій роботі, ряд питань залишаються не дослідженими і потребують ґрунтовного визначення та узагальнення.

Під час здійснення дослідження використовувались наступні наукові **методи**: аналіз та синтез, узагальнення, порівняння, аналіз документів тощо.

Метою статті є аналіз оперативно-господарських санкцій, порядку та підстав застосування, проблемних питань, які виникають при їх застосуванні, а також внесення пропозицій щодо вдосконалення їх правового регулювання в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови здійснення господарської діяльності, в тому числі з урахуванням воєнного стану та військової агресії на території України, сприяють розвитку та вдосконаленню форм та способів захисту прав суб'єктів господарювання, серед яких застосування господарських санкцій займає гідне місце, забезпечує припинення порушення та попередження повторення порушень в майбутньому.

Господарські санкції – це передбачені законом заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, внаслідок застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. Тобто господарські санкції дійсно існують як правовий засіб відповідальності у сфері господарювання [1, с. 115].

Аналіз статті 217 Господарського кодексу України дозволяє визначити, що господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки, а оперативно-господарські санкції є одним з видів господарських санкцій, які наряду з відшкодуванням збитків та штрафними санкціями, застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин [2].

Оперативно-господарські санкції, їх види, підстави та порядок їх застосування законодавчо передбачені Господарським кодексом України, який на момент дослідження є діючим.

Слід зауважити, що 09 січня 2025 року Верховною Радою України було прийнято Закон України № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», який після підписання Президентом України, 27 лютого 2025 року опублікований в газеті «Голос України».

Вказаним законом передбачено визнання Господарського кодексу України таким, що втратив чинність, з дня введення в дію такого Закону, тобто з 28 серпня 2025.

При цьому, законодавцем не передбачено будь-яких норм щодо регулювання оперативно-господарських санкцій як в самому законі, так і в інших нормативно-правових актах.

Такі норми можуть бути передбачені в кодифікованому акті щодо регулювання господарських (економічних) відносин в Україні, необхідність розробки та прийняття якого, після втрати чинності Господарського кодексу України, обумовлена особливостями господарських правовідносин та потребою забезпечення правового господарського порядку в економіці країни.

Таким чином, на момент викладеного дослідження, Господарський кодекс України є діючим і застосовується на території України, що дає можливість виходити з наявності законодавчо закріплених положень щодо оперативно-господарських санкцій, але вже з 28 серпня 2025 Господарський кодекс України втратить чинність, і норм що регулюють статус та застосування таких санкцій в законодавстві України не буде.

Дослідження норм доки діючого Господарського кодексу України свідчать про необхідність наявності не менш ніж на передбаченому цим кодексом рівні законодавчого визначення оперативно-господарських санкцій, порядку та підстав їх застосування, а досвід практичного їх застосування у позасудовому порядку, диктує необхідність більш детального правового регулювання деяких питань використання такого способу захисту прав суб'єктів господарювання.

Відповідно до статті 235 Господарського кодексу України, за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть за-

стосовуватися оперативно-господарські санкції – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором. Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання [2].

Вже зі змісту зазначеної норми треба зробити дуже важливі висновки про можливість застосування таких санкцій сторонами господарського зобов'язання в позасудовому порядку, оперативно, самостійно, в односторонньому порядку, незалежно від вини порушника господарського зобов'язання. Такі умови застосування, як ознаки саме оперативно-господарських санкцій, суттєво виділяють їх серед передбачених законодавством санкцій.

Головною умовою застосування оперативно-господарських санкцій є, по-перше, вказівка про це у договорі, тобто можливість застосування таких санкцій має бути узгоджена обома сторонами. По-друге, сторони можуть застосовувати лише ті санкції, які вони закріпили у договорі. По-третє, порядок застосування оперативно-господарських санкцій регулюється виключно договором [3, с. 261].

На думку О.В. Кологойди, оперативно-господарським санкціям притаманний ряд ознак, які залежать від конкретного виду господарських відносин. Так, якщо це фондові відносини, то їхніми ознаками є організаційний характер, спрямованість на зміну договірних правовідношень, застосування незалежно від вини порушника договірних зобов'язання, в односторонньому, несудовому порядку, без попереднього пред'явлення претензії порушникові та без звернення до юрисдикційного органу [1, с. 113-114].

М.Ю. Потоцький зазначає, що з особливою гостротою необхідність таких санкцій відчувається у сфері інтелектуальної власності, де захист прав має бути швидким та ефективним, оскільки порушення, пов'язані з нематеріальними об'єктами, значно ускладнюють відновлення становища, що існувало до порушення. Слід погодитися з М.Ю. Потоцьким, що наявність такого механізму у законодавстві, як оперативно-господарські санкції, забезпечує економію часу та коштів, а також дозволяє оперативно припинити чи навіть не допустити несприятливі наслідки від протиправної поведінки контрагентів [1, с. 114].

Отже, конкретний вид господарських відносин дійсно впливає на оперативно-господарські санкції, але і притаманні їм загальні ознаки визначені статтями 235–237 Господарського кодексу України, у всіх випадках зберігаються.

При цьому, в науці дискусійним є питання правової природи оперативно-господарських санкцій.

Так, М.С. Карпов визначає оперативно-господарські санкції як передбачені в законі чи угоді сторін заходи юридичного впливу на несправного боржника в договірному зобов'язанні, застосування яких полягає в здійсненні управненою особою односторонніх дій щодо зміни чи припинення договірних зобов'язання у зв'язку з порушенням обов'язків із боку контрагента [4, с. 90].

О.В. Кологойда визначає, що оперативні заходи, що здійснюються під впливом примусу, делегованого законом стороні господарського договірних правовідношення, є оперативно-господарськими санкціями [4, с. 92].

Фактично, усі науковці єдині в визначенні договору основним чинником існування можливості застосування оперативно-господарських санкцій в господарських правовідносинах.

О.В. Подоляк зазначає, що цілком можливо називати оперативно-господарські санкції договірною формою господарсько-правової відповідальності, застосування якої можливе і за порушення, допущені при використанні чужого майна [5, с. 84].

Цікаво, що деякі науковці відносять оперативно-господарські санкції за своєю природою до такого позасудового захисту як «самозахист» суб'єктів господарювання, який прямо не передбачений діючим законодавством, але в юридичній науці виділяється.

Як слушно зазначає І.В. Солод, «самозахист суб'єктом господарювання своїх прав та інтересів передбачає застосування суб'єктом господарювання спрямованих на забезпечення дотримання прав та законних інтересів суб'єкта господарювання будь-яких способів, засобів, мір та заходів, прямо передбачених чи не заборонених законом та таких, що не суперечать усталеній судовій практиці, моральним засадам суспільства та правилам ділового обороту, або утримання від застосування таких». Тобто, в рамках самозахисту суб'єктом господарювання можуть засто-

совуватися як власне способи захисту (оперативно-господарські санкції, як правило), так і інші правомірні дії, що мають охоронно-захисне значення (дії особи в стані необхідності оборони і крайньої необхідності, притримання, страхування інвестицій тощо), проте чіткий процедурний характер у такому разі властивий саме способам самозахисту. О. Беяневич відзначає, що оперативно-господарські санкції характеризуються суттєвими особливостями порівняно з іншими видами господарських санкцій, які застосовуються за невиконання або неналежне виконання господарських договорів: відшкодування збитків, стягнення майнових (штрафних) санкцій – неустойки (штрафу, пені). Оперативні ж заходи впливу загалом мають організаційний характер та безпосередньо спрямовані на перетворення структури правовідношення (зміну послідовності виконання зобов'язання, припинення або зупинення виконання тощо). На її думку, застосування оперативно-господарських санкцій управненою стороною в односторонньому порядку, не дає однозначних підстав говорити про те, що вони виступають різновидом самозахисту прав суб'єктів господарювання. Уявляється, що в цьому випадку має місце скоріше термінологічний збіг, адже і самозахист і застосування в односторонньому порядку оперативних санкцій здійснюється правомочною стороною одноособово [6, с. 25–27].

Ю.В. Ярема зазначає, що передбачені Господарським кодексом України оперативно-господарські санкції, які застосовуються у разі порушення другою стороною господарського зобов'язання, можна визначити як засіб негайного реагування на неправомірні дії з боку учасника зобов'язання. Ю.В. Ярема стверджує, що оперативно-господарські санкції є одним із ефективних способів самозахисту прав суб'єктів господарської діяльності [7, с. 238-239].

З огляду на порядок та суб'єктів застосування оперативно-господарських санкцій, важко не погодитись, що такий спосіб захисту є фактично самозахистом, який здійснюється суб'єктами господарювання самостійно, на підставі господарського договору, без звернення до судових або інших уповноважених органів.

Види оперативно-господарських санкцій визначаються Господарським кодексом України, який в статті 236 містить норму про те, що у господарських договорах сторони можуть передбачати використання таких видів оперативно-господарських санкцій:

1) одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною;

відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;

відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;

2) відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

3) встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

4) відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання [2].

Зазначений перелік містить оперативно-господарські санкції, використання яких найбільш розповсюджене на практиці та які вважаються найбільш ефективними заходами впливу на порушників господарських договірних зобов'язань.

Аналізуючи оперативно-господарські санкції, не можна не визнати, що їх «відмовні» види (відмова від виконання зобов'язання управненою стороною, відмова від оплати за зобов'язанням, відмова від прийняття подальшого виконання за зобов'язанням тощо) мають опосередковано й штрафний характер. Тобто, застосовуючи такі оперативно-господарські санкції, управнена сторона має на меті, крім попередження або припинення правопорушення, також і покарання несправної сторони [8, с. 37].

За загальним правилом не допускається одностороння відмова від виконання зобов'язань, крім випадків, передбачених законом. Водночас Господарський кодекс України встановлює випадки, коли сторони можуть застосовувати односторонню відмову від виконання зобов'язання як оперативно-господарську санкцію [3, с. 261].

Пункт 3 частини 1 статті, закріплює можливість внесення змін до договору в односторонньому порядку. За загальним правилом для внесення змін до договору необхідне волевиявлення обох сторін. Проте, оскільки сторони передбачили у договорі можливість застосування такого виду оперативно-господарських санкцій, як встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань, вважається, що таким чином вони дали свою згоду на її застосування. Якщо сторони передбачили такий вид оперативно-господарських санкцій, як відмову від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушила зобов'язання, то при застосуванні вказаної санкції необхідно повідомити іншу сторону [3, с. 262].

Але і зазначений в частині першій статті 236 Господарського кодексу України перелік не є вичерпним. Частина друга статті 236 Господарського кодексу України визначає, що сторони можуть передбачити у договорі також інші оперативно-господарські санкції [2].

Отже, законодавець визначив свободу учасників господарських правовідносин, безпосередньо сторін господарського договору, у передбаченні оперативно-господарських санкцій, що прямо законом не визначені, але влаштовують сторони договору, відповідають характеру їх правовідносин та очікуванням при захисті прав що виникають при виконанні таких договорів.

Наявність умови про невичерпність переліку оперативно-господарських санкцій та можливість передбачення в договорі будь-яких інших, дійсно забезпечує свободу дій учасників господарських правовідносин, дозволяє змінювати вже наявні або створювати абсолютно нові види таких санкцій, пристосовувавши їх як до особливостей умов договору та складу учасників договірних правовідносин, так і до мети, яку сторони таких господарських договорів переслідують при їх укладанні та виконанні.

Сторони одночасно з вибором санкції повинні конкретизувати підставу і порядок її застосування. В основу вибору конкретних санкцій можуть бути покладені як загальні норми про зобов'язання, так і норми про окремі їх види [9, с. 46].

Законодавче встановлення можливості передбачити в договорі інші оперативно-господарські санкції широко використовується суб'єктами господарювання при укладанні господарських договорів.

Так, сторони господарського договору доволі часто визначають в договорі, як оперативно-господарську санкцію, право замовника (сторона яка застосовує санкції) отримати суму нарахованих штрафних санкцій у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням договору та збитків заподіяних порушенням вищевказаного зобов'язання із сум, які підлягають виплаті виконавцю. При цьому визначається, що замовник має право при перерахуванні виконавцю грошових коштів за надані послуги в односторонньому порядку зменшити суму, що підлягає перерахуванню, на суму штрафних санкцій та/або збитків, в тому числі, штрафних санкцій накладених контролюючими органами на сторону господарського договору.

Трапляються дуже цікаві види оперативно-господарських санкцій обумовлені особливостями певних господарських договорів. Так, наприклад, в договорі оренди/суборенди сторони передбачають застосування оперативно-господарських санкцій у випадку прострочення виконання обов'язків по оплаті платежів, встановлених договором, більш ніж на 30 календарних днів, а саме: обмежити повністю або частково споживання орендарем/суборендарем комунальних послуг в об'єкті оренди/суборенди та/або припинити доступ в об'єкт оренди/суборенди. При цьому, робиться застереження про те, що інша сторона не несе відповідальності за майно орендаря/суборендаря розташоване в об'єкті оренди/суборенди, а також за збитки понесені у зв'язку із цим орендарем/суборендарем, орендар/суборендар самостійно здійснює заходи направлені на забезпечення збереження майна та уникнення збитків у випадках застосування до нього оперативно-господарських санкцій.

Існують випадки, коли законодавство яке регулює відповідні правовідносини, прямо передбачає окремі, властиві саме для цих правовідносин, оперативно-господарські санкції.

Зокрема, на підставі ст. 782 ЦК України наймодавець має право відмовитися від договору найму і вимагати повернення речі, якщо наймач не вносить плату за користування річчю протягом трьох місяців поспіль. Відмовитися від договору має право лізингодавець, якщо лізингоодержувач не сплатив лізинговий платіж частково або у повному обсязі та прострочення сплати становить понад 30 днів (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про фінансовий лізинг») [5, с. 87].

Слід звернути увагу, що більшість господарських договорів містять декілька видів оперативно-господарських санкцій і допускають застосування однієї або декількох таких санкцій одночасно.

Законодавче визначення підстав та порядку застосування оперативно-господарських санкцій міститься в діючій на цей час статті 237 Господарського кодексу України [2], відповідно до якої:

- підставою для застосування оперативно-господарських санкцій стороною, яка потерпіла від правопорушення, є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною;
- оперативно-господарські санкції застосовуються у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання;
- порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором, а у разі незгоди з застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням;
- оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

Слід враховувати, що згідно ч. 2 ст. 235 ГК України, до суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором. Друга особливість полягає у тому, що оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання. Тобто для застосування даного засобу впливу достатньо лише одного елемента – складу господарського правопорушення – протиправної поведінки (факту правопорушення) [10, с. 65].

Верховний суд неодноразово, при викладенні своїх висновків щодо правозастосування вказаних норм, підтвердив та конкретизував їх положення, зазначив про те, що «оперативно-господарські санкції застосовують безпосередньо самі суб'єкти господарських відносин в оперативному порядку, тобто без звернення до судових або інших уповноважених органів, і без згоди іншої сторони зобов'язання – це, зокрема, є головною умовою застосування сторонами таких санкцій, про що має бути пряма вказівка в договорі. (подібна за змістом правова позиція наведена у постановках Верховного Суду від 20.08.2018 у справі № 905/2464/17, від 20.10.2020 у справі № 905/267/19, від 15.10.2019 у справі № 905/2319/17, від 18 серпня 2022 року у справі № 910/15271/21)».

Фактично в одних і тих же правовідносинах, законодавчо визначено можливість застосування способу захисту прав суб'єктів господарювання (оперативно-господарських санкцій) виключно в позасудовому порядку та без застосування претензійного (досудового) або судового порядку, з правом звернення до судового захисту прав за наслідками такого застосування стороною, яка незгодна з застосуванням оперативно-господарських санкцій.

Безумовно, при зверненні до суду, в залежності від обставин справи, суд перевірить наявність підстав для застосування суб'єктом господарських відносин конкретних оперативно-господарських санкцій, наявність права на їх застосування, відповідність їх застосування нормам закону та умовам договірних відносин між сторонами, можливо, обґрунтованість такого застосування, але сам застосовувати їх не буде. Суд може застосувати наслідки безпідставного, необґрунтованого та такого, що не відповідає умовам правовідносин між сторонами, застосування оперативно-господарських санкцій, фактично іноді захищаючи господарюючого суб'єкта від порушень допущених іншим учасником відносин при захисті своїх прав.

Однією з важливих особливостей застосування оперативно-господарських санкцій, про яку також зазначає більшість науковців, є відсутність значення вини сторони, яка порушила зобов'язання. Право на накладання санкції виникає на підставі того, що порушення відбулось як таке, незалежно від умислу і наслідків.

Ще однією з особливостей застосування оперативно-господарських санкцій, яка впливає з їх мети та змісту, є те, що вони можуть бути накладені сторонами договору і лише одна на одну. Вони не можуть поширюватись на третіх осіб, наприклад, учасників (засновників) сторін договору або їх посадових осіб (органів управління).

На практиці, при визначенні в господарському договорі порядку та умов застосування оперативно-господарських санкцій, сторони дуже часто передбачають направлення іншій стороні вимоги про застосування оперативно-господарської санкції в вигляді утримання сум нарахованих штрафних санкцій, у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням договору та заподіянням збитків порушенням вищевказаного зобов'язання, із сум, які підлягають виплаті виконавцю (стороні порушнику), тільки у разі та після несплати таких сум самим виконавцем у строки визначені вимогою.

Деякі договори передбачають письмове повідомлення про застосування оперативно-господарської санкції, яке направляється стороні щодо якої застосовується оперативно-господарська санкція.

Отже, для уніфікації застосування оперативно-господарських санкцій, необхідним є визначення на законодавчому рівні відповідного документального вираження (рішення про) застосування оперативно-господарських санкцій в позасудовому порядку.

Необхідно в кодифікованому акті щодо регулювання господарських (економічних) відносин в Україні визначити норми про те, що уніфікованим документальним вираженням одностороннього рішення суб'єкта господарювання щодо застосування позасудового захисту прав суб'єкта господарювання може бути письмове повідомлення про таке застосування, можливо, з елементами вимоги, якщо інше не встановлено законом або договором. Пропозиції щодо статусу такого повідомлення та його змісту вносились дослідником раніше [11, с. 37-38]. Нормативно слід визначити загальне правило про вручення особисто представнику або направлення такого повідомлення цінним листом з описом вкладеного, якщо інше не буде передбачено умовами договору між сторонами.

Таке законодавче визначення єдиного документального вираження застосування оперативно-господарських санкцій, умов та порядку його направлення/пред'явлення значно спростить застосування таких санкцій, служитиме ще однією ознакою застосування саме таких санкцій та саме в позасудовому порядку, виключить необхідність докладного викладення в господарському договорі умов направлення листа/повідомлення/вимоги, а також виключить зловживання з боку учасників договірних господарських правовідносин.

На практиці часто виникають розбіжності в питаннях визначення підстав та порядку використання оперативно-господарських санкцій. Виявлення і вирішення таких розбіжностей та прогалин, в тому числі на законодавчому рівні, повинно не тільки забезпечити єдиний підхід до застосування санкцій, але і значно спростити захист прав суб'єктів господарювання.

Ю.О. Моїсєєв та Ю.П. Уралова звертають увагу, що на практиці, при застосуванні оперативно-господарських санкцій, виникають спірні питання щодо наявності підстав та порядку їх використання, а також зловживання правом щодо здійснення цього в односторонньому порядку. У досліджуваних відносинах факт правопорушення полягає у порушенні умов посередницького договору, що може виражатися у дії (наприклад, перевищення страховим агентом своїх повноважень), або у бездіяльності (наприклад, невиконання страховим посередником своїх зобов'язань щодо укладання договорів). Особливості встановлення такого факту в процесі застосування оперативно-господарських санкцій полягають у тому, що наявність такого факту, тобто підстав для їх застосування, визначається безпосередньо стороною договору, внаслідок чого ця ж сторона без звернення до юрисдикційних органів самостійно приймає рішення про притягнення до відповідальності правопорушника [9, с. 44].

Дійсно виникає загальна для всіх випадків необхідність належним чином зафіксувати порушення, хоча деталі такої фіксації залежать від особливостей конкретних господарських правовідносин щодо яких укладено договір та виконуються зобов'язання.

Звичайно, коли мова йде про конкретні дії або факти, які відповідно документально оформлюються, доказом конкретного порушення може бути визначений договором або законом документ що засвідчує дію або подію, настання або ненастання події, від якої ведеться облік строків чи інший факт, який свідчить про виконання чи невиконання будь-яких зобов'язань за договором відповідно до його умов та у встановлені строки.

Склад таких документальних доказів порушення господарського зобов'язання залежить від характеру відносин між сторонами, умов та виду господарського договору, дій сторін і, можливо, інших чинників, уніфікувати які дуже складно.

Ю.О. Моїсєєв, Ю.П. Уралова пропонують для того, щоб виключити будь-які непорозуміння щодо наявності фактичної підстави застосування оперативно-господарських санкцій, стороні договору, чії права порушені, доцільно скласти відповідний акт про порушення. На думку П. Гуйвана, такий акт є правовим документом, який встановлює факт порушення і є одним із засобів доказування при вирішенні питання про відшкодування завданої даним порушенням шкоди [9, с. 45].

Така пропозиція дуже цікава, але необхідно врегулювати порядок оформлення такого Акту, в тому числі з участю представника порушника прав, якщо сторони не визначають інше в договорі. Втім, навіть якщо договором буде визначено можливість сторони, права якої порушені, скласти

такий акт одноособово, без участі представника сторони договору, яка допустила порушення, на практиці порушник може оскаржувати зазначене в акті з посиланням на зацікавленість осіб, які його склали та підписали.

Отже, при внесенні до законодавства норми щодо оформлення акту про порушення для застосування оперативно-господарських санкцій, необхідно закріпити обов'язок сторін договору забезпечити участь у його складанні своїх представників протягом конкретного строку визначеного сторонами, з можливістю сторони, права якої порушені, скласти такий акт самостійно, якщо у визначений строк представник іншої сторони договору не прийме участь у його складанні. При цьому, слід було би нормативно визначити, що в такому випадку акт про порушення, якщо сторони визначили необхідність його складання, є беззаперечним доказом порушень зобов'язання.

Але і складання акту про порушення, слід встановити необхідним у випадках, якщо сторони в господарському договорі визнали це обов'язковим, тому що в деяких випадках, коли порушення очевидні і не потребують окремих доказів, підтвердженням є самі документи які засвідчують факт або подію та його (її) дату. Наприклад, складання акту приймання-передачі (повернення) приміщення з оренди/суборенди, або оформлення накладної чи акту приймання-передачі товарів за договором поставки.

Також, питання практичного застосування оперативно-господарських санкцій цікаво розглянути з точки зору судової практики.

Східний апеляційний господарський суд, в Постанові від 15.07.2021 у справі №905/1923/20, визначив наступне: «оперативно-господарські санкції можуть бути застосовані стороною в односторонньому порядку за наявності одночасно таких умов: 1) якщо має місце порушення господарських зобов'язань; 2) відповідні оперативно-господарські санкції передбачені договором; 3) метою їх застосування є припинення або попередження повторення порушень зобов'язання. Зазначені чинники фактично виключають можливість застосування оперативно-господарських санкцій як ефективного способу впливу на порушника зобов'язання після того, як воно вже фактично виконано, а відносини між сторонами є припиненими» та «зобов'язання позивача з виконання робіт за спірним договором є виконаними, а строк договору підряду закінчився, що свідчить про невідповідність дій відповідача меті встановлення оперативно-господарської санкції припинення або попередження повторення порушення зобов'язання та виключає можливість її застосування».

Отже, в більшості випадків, оперативно-господарські санкції повинні застосовуватись до фактичного виконання (в межах строку можливого виконання) сторонами свої обов'язків за договором яким вони передбачені, але у будь-якому випадку, до припинення відносин між сторонами. Інакше, в більшості випадків, в договірному зобов'язанні виключається досягнення мети застосування оперативно-господарських санкцій щодо «припинення або попередження повторення порушень зобов'язання», що є їх головною, а інколи, визначальною умовою застосування. Хоча, така оперативно-господарська санкція як відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання, з огляду на її зміст, фактично може біти застосована і після припинення відносин між сторонами за конкретним господарським договором.

З приводу строків застосування оперативно-господарських санкцій Східний апеляційний господарський суд, в зазначеній Постанові від 15.07.2021 у справі № 905/1923/20, зробив цікаві висновки про те, що «Умовами договору підряду передбачено, що про застосування оперативно-господарської санкції відповідач зобов'язаний письмово повідомити позивача, але певного строку такого повідомлення не встановлено. Проте, виходячи із таких основних засад цивільного законодавства, як справедливість, добросовісність та розумність, господарський суд зазначив, що такий строк повідомлення про застосування оперативно-господарської санкції має бути розумним. Це обумовлюється також тим, що позивачу як особі, до якої застосовується оперативно-господарська санкція, надано право не погодитися із нею та оскаржити її до суду, а, отже позивач має бути обізнаний з рішенням відповідача про її застосування у розумний строк.»

Зрозуміло, що в загальному значенні «розумний строк» є найкоротшим, необхідним та раціональним строком для здійснення тих чи інших дій, але в кожному конкретному випадку розумні строки залежать від характеру та умов правовідносин, наявних обставин і багатьох інших факторів.

Існує думка, що з урахуванням ознак санкцій, підстав та порядку їх застосування, строк, протягом якого управнений суб'єкт має право застосувати оперативно-господарські санкції, має бути скороченим порівняно із строками застосування інших господарсько-правових санкцій, інакше

втрачається їх основне призначення. Беручи це до уваги, слід підтримати пропозицію З.Ф. Таткової, яка вважає, що таким строком слід визнати один місяць від дня виявлення порушення та не більше трьох місяців від дня його вчинення [9, с. 45].

Звичайним виходом в такому питанні є передбачення в господарському договорі строків звернення (направлення повідомлення) та строків оскарження. Але такі строки можливо уніфікувати, передбачивши на законодавчому рівні загальні строки для усіх випадків застосування оперативного-господарських санкцій, якщо інше не буде визначено в договорі.

Так, в якості складової частини порядку застосування оперативного-господарських санкцій, слід законодавчо передбачити строк для застосування оперативного-господарських санкцій (направлення повідомлення про їх застосування) в 30 календарних днів з моменту фактичного виявлення порушення прав сторони господарського договору або моменту коли особа, права якої порушені, дізналася чи повинна була дізнатися про таке порушення, якщо сторони господарського договору не визначають інше. Такого строку достатньо для прийняття рішення та реалізації наміру застосування оперативного-господарських санкцій, а передбачення альтернативного строку, як запропоновано «не більше трьох місяців від дня його вчинення», може ускладнити таке застосування, значно розтягнути його в часі або взагалі скасувати можливість захисту порушеного права з огляду на короткостроковість виконання зобов'язань за деякими господарськими договорами.

При цьому, застосування оперативного-господарських санкцій буде вважатись здійсненим, якщо в зазначений строк стороною договору, права якої порушено, повідомлення про застосування направлено поштою цінним листом з описом вкладеного або вручено іншій стороні.

Зважаючи на те, що оперативного-господарські санкції можуть застосовуватись в односторонньому порядку, строків для розгляду вимоги/повідомлення про їх застосування визначати не потрібно. Але, строки оскарження застосування оперативного-господарських санкцій треба визначити на рівні тих же 30 календарних днів з моменту отримання повідомлення про застосування або здійснення відповідних дій стороною захисту, що є справедливим і забезпечить в рівній мірі права та інтереси всіх сторін договору, а також дозволить зберегти оперативність застосування таких санкцій.

Звичайно, все це можливо передбачати в кожному конкретному господарському договорі, але уніфікація подібних умов в кодифікованому акті щодо регулювання господарських (економічних) відносин в Україні, дозволить сторонам при укладанні більшості господарських договорів заощадити час та виключити різне тлумачення сторонами договору умов щодо застосування оперативного-господарських санкцій.

Як зазначалось вище, на цей час норми щодо оперативного-господарських санкцій, саме із зазначенням такої назви, визначенням видів, порядку та підстав застосування, містяться тільки в Господарському кодексі України. Дуже скоро такий кодекс втратить чинність, але діюче законодавство не містить інших норм щодо порядку застосування оперативного-господарських санкцій.

Серед юристів-практиків існує думка, що скасування таких норм щодо прямого регулювання застосування оперативного-господарських не матиме наслідком проблем у практиці, оскільки такі санкції могли бути застосовані, лише якщо вони передбачені договором. Таку думку висловив ще в 2020 році радник АО «ЮФ «Василь Кісіль і Партнери» Юрій Колос [12].

Дійсно, свобода умов договору між господарюючими суб'єктами та можливість передбачити в договорі подібні санкції значно згладжує наслідки відсутності правового регулювання, але скасування діючих на цей час норм, які містять дуже важливі ознаки та умови застосування оперативного-господарських санкцій, має наслідком виникнення запитань, непорозумінь та спірних моментів при позасудовому захисті з використанням оперативного-господарських санкцій, впливає на їх ефективність та змінює підхід до застосування.

Так, поки діюча норма статті 237 Господарського кодексу України, як зазначалось вище, передбачає застосування оперативного-господарських санкцій «в позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання», що визначає межі дій учасників господарських договірних правовідносин, значно спрощує захист прав, скорочує фінансові та часові витрати на таких захист.

Скасування, або відсутність подібної норми, навіть коли оперативного- господарські санкції та порядок їх застосування передбачені господарським договором між сторонами, дозволить іншій стороні звертатися до суду не тільки «з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням», як це передбачено на цей час в частині другій статті 237

Господарського кодексу України, але і подавати до суду будь-які інші позови з вимогами, наприклад, «визнати таким що не має права застосовувати санкції», або «визнати безпідставним застосування санкцій», або «визнання іншої сторони такою, що не порушила зобов'язання», або «визнання порушенням порядок застосування санкції» і тому подібне. При цьому, умова договору про застосування оперативно-господарської санкції виключно в позасудовому порядку, без прямого законодавчого визначення цього, може розглядатись як відмова від права на звернення до суду, яка відповідно до частини п'ятої статті 4 Господарського Процесуального кодексу України є недійсною [13].

Також, при припиненні дії Господарського кодексу України, в частині третій статті 235 якого передбачено «застосування оперативно-господарських санкцій незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання», з огляду на існування норм статті 614 Цивільного кодексу України про вину, як підставу відповідальності [14], виникне необхідність доведення вини особи яка порушила зобов'язання та її форми, на що також звертає увагу Юрій Колос [12]. При цьому, умова господарського договору про застосування оперативно-господарської санкції незалежно від вини, може бути розцінена як порушення положень статті 203 Цивільного кодексу України про те, що зміст правочину не може суперечити цьому кодексу, а саме, статті 614 Цивільного кодексу України.

Виникне питання і з застосуванням односторонньої відмови від виконання зобов'язання або зміни зобов'язань. Так, відповідно до статті 525 Цивільного кодексу України, одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускаються [14]. Звісно, умова такої норми щодо «якщо інше не встановлено договором або законом» і передбачене статтею 611 Цивільного кодексу України припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови [14] при порушенні зобов'язання визначає можливість передбачити такі дії сторони, але це буде вже не оперативно-господарськими санкціями, які прямо передбачені законодавством, визначатиметься цивільно-правовими засобами доведення та застосування, а також допустить спір про неоднозначне тлумачення умов договору або визнання окремих умов правочину недійсними в судовому порядку.

Після введення в дію Закону України № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», оперативно-господарські санкції і далі можуть бути передбачені сторонами господарського договору, але відсутність нормативного визначення їх статусу, видів та, головне, підстав та порядку застосування, значно перевантажить зміст господарського договору, ускладнить та розтягне в часі здійснення заходів по застосуванню таких санкцій, збільшить кількість спірних випадків щодо їх використання.

Все вказане не сприятиме здійсненню господарської діяльності та розвитку ділових відносин суб'єктів господарювання, що обумовлює необхідність внесення в діючі законодавчі акти змін або прийняття нових, щодо врегулювання питань оперативно-господарських санкцій, їх видів, підстав та порядку застосування, але вже з урахуванням пропозицій науковців щодо їх вдосконалення.

Висновки. Підсумовуючи досліджене, можливо констатувати унікальний характер оперативно-господарських санкцій та ефективність їх застосування господарюючими суб'єктами.

Суб'єкти господарювання, використовуючи цей інститут, мають можливість в односторонньому порядку, оперативно, незалежно від вини іншої сторони договору, при наявності лише факту порушення господарського зобов'язання, в позасудовому порядку захистити свої права, вплинути на порушника прав не тільки з метою припинення таких порушень, але і для попередження їх повторення, що робить оперативно-господарські санкції одним із ефективних, зручних та затребуваних способів позасудового захисту.

Скасування чинності Господарського кодексу України, єдиного законодавчого акту, який містить норми про оперативно-господарські санкції, нівелює унікальність та оперативність таких санкцій, ускладнює їх застосування, хоча і не позбавляє сторони господарських договорів можливості передбачити та застосувати такі санкції, але з урахуванням загальних норм цивільного законодавства.

Визначальне значення правового регулювання оперативно-господарських санкцій, навіть при збереженні свободи умов договору, складно переоцінити, що свідчить про необхідність заповнення прогалин такого правового регулювання питань існування та застосування оперативно-гос-

подарських санкцій після втрати чинності Господарського кодексу України, шляхом передбачення відповідних норм в кодифікованому акті щодо регулювання господарських (економічних) відносин в Україні.

Проведене наукове дослідження свідчить про нагальну потребу в подальшій науковій розробці питань правового регулювання та практичного застосування оперативно-господарських санкцій, як позасудового захисту прав суб'єктів господарювання. Такі дослідження та опрацювання висвітлених питань можуть бути фундаментом наукового вирішення правових проблем, які виникають при оперативному та ефективному захисті прав суб'єктів господарювання в позасудового порядку та розробки нових, більш ефективних способів такого захисту та механізмів їх здійснення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Моргунова Т. І. Господарські санкції як правовий засіб відповідальності у сфері господарювання. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 14. С. 109–116. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/14/15.pdf> (дата звернення: 04.04.2025).
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 04.04.2025).
3. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. В.К. Мамутова. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 687 с.
4. Кологойда О.В. Оперативно-господарські санкції у фондових договірних правовідносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. № 39 (1). С. 89–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_39%281%29__23 (дата звернення: 04.04.2025).
5. Подоляк А.В. Господарсько-правова відповідальність за порушення щодо використання чужого майна у сфері господарювання. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 1. С. 81–90. URL: <https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/11155/12018> (дата звернення: 04.04.2025).
6. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання: монографія / Н.В. Льків, М.С. Долинська та ін.; за заг. ред. д. ю. н. М.С. Долинської. Львів: ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.
7. Хрімлі О.Г. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 320 с.
8. Бучинська А., Машевська Д. Оперативно-господарські санкції як різновид господарських санкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 35–39. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/3/8.pdf> (дата звернення: 04.04.2025).
9. Моїсєєв Ю.О., Уралова Ю.П. Щодо застосування оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1-2. С. 42–49. URL: <https://jpch.donnu.edu.ua/article/view/6046/6075> (дата звернення: 04.04.2025).
10. Ментух Н. Особливості форм господарсько-правової відповідальності за договором лізингу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 4 (8). С. 62–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2016_4_14 (дата звернення: 04.04.2025).
11. Лаврін О. Місце позасудового захисту серед форм захисту прав суб'єктів господарювання. *Економіка та право*. № 4 (75). 2024. С. 28–41. URL: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.04.028>.
12. Колос Ю., радник АО «ЮФ «Василь Кісіль і Партнери». Що буде, якщо скасувати Господарський кодекс. 31.01.2020. URL: <https://thepage.ua/shared/59cba833-9a5b-42d4-9381-226a1c52e08c?locale=uk> (дата звернення: 04.04.2025).
13. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 04.04.2025).
14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 04.04.2025).